

ЛІНГВІСТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ УНІВЕРСИТЕТІВ

Сформулювавши ряд завдань, послідовне розв'язання яких допоможе створити надійні лінгвістичні засади методичної системи формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів-нефілологів, автор статті прагне систематизувати мовознавчий матеріал (на прикладі таблиці), закласти наукове підґрунтя для подальшого усвідомлення майбутніми вчителями сучасних тенденцій розвитку української мови.

Існує чимало дефініцій, запропонованих філософами, психологами, педагогами, філологами до поняття "мова". Нашу увагу привертають лінгвістичні тлумачення: "Мова – це форма людської поведінки, яка виявляється в мовленнєвій діяльності, в конкретних актах і ситуаціях мовленнєвого спілкування. До того ж коли згадати відому думку В. Гумбольдта, що мова завжди втілює в собі своєрідність цілого народу, то вона може бути надійним шляхом до самопізнання не лише для окремої особистості, але й для всього етносу" [1: 32]; "Мова – це сукупність правил, за якими будується мовлення, будується мовне повідомлення, за допомогою яких спілкуються люди. Мова – це норма, її використання в усіх можливих випадках – це узус" [2: 20]. Отже, працюючи над теоретичною частиною курсу сучасної української мови для студентів нефілологічних спеціальностей університетів, слід виходити з принципів науковості і водночас доступності викладу.

Попри очевидність того, що кожне лінгводидактичне дослідження закономірно спирається на мовознавчі джерела, зазначимо, що самоусвідомлений процес формування мовнокомунікативної професійної компетенції у студентів нефілологічних факультетів педагогічних ВНЗ повинен відбуватися на ґрунтовних лінгвістичних засадах. Маючи досить невиразне уявлення про досліджувану загальним мовознавством природу людської мови і про україністику як галузь конкретного мовознавства, студенти недостатньо ознайомлені з особливостями сучасної мовної ситуації в Україні, з тенденціями розвитку мови як засобу комунікації; майбутні вчителі не можуть пояснити причини порушення мовних норм у своєму та учнівському мовленні, зорієнтуватися у численних лінгвістичних інформаційних джерелах, визначити свою принципову позицію як громадянина і як учителя у складному процесі утвердження державного статусу української мови у суспільстві в цілому та в системі освіти зокрема. З огляду на це вважаємо за доцільне сформулювати *ряд завдань*, послідовне розв'язання яких допоможе створити надійні лінгвістичні засади для побудови методичної системи формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів-нефілологів у ВНЗ, а саме:

1) Виокремити з-поміж проблем різних галузей сучасного мовознавства ті, що викликають інтерес у площині дослідження вказаної вище проблеми, а також окреслити приблизний зміст доступного для студентів-нефілологів мовознавчого матеріалу, який поглибить їхнє розуміння функціонування мови у суспільстві.

2) Охарактеризувати зміст чинних навчальних програм з мовних курсів на нефілологічних факультетах педагогічних університетів.

3) Проаналізувати затверджені Міністерством освіти і науки України підручники та рекомендовані навчальні посібники з мови для студентів-нефілологів у площині обсягу й змісту вміщеного у них теоретичного матеріалу (як основи для формування професійної мовнокомунікативної компетенції).

4) Внести корективи до змісту дисциплін лінгвістичного циклу, обов'язкових для вивчення майбутніми педагогами-нефілологами, з урахуванням сучасних досліджень україністики.

5) Укласти список основних та додаткових інформаційних джерел (підручників, навчальних посібників, статей провідних учених у періодичних мовознавчих та лінгводидактичних виданнях, словників і довідників), які допоможуть викладачам-словесникам і студентам у процесі навчання і самонавчання.

Академічні мовні курси на нефілологічних факультетах ВНЗ спрямовані систематизувати шкільні знання про мову як динамічну знакову систему, поглибити і розширити їх з урахуванням комунікативного досвіду студентів та їх інтелектуального рівня. На наш погляд, запропонована нижче схема, узагальнюючи вже відоме, може внести необхідну прозорість у новий мовознавчий матеріал, закласти певне наукове підґрунтя для подальшого усвідомлення майбутніми вчителями сучасних тенденцій в розвитку української мови, а отже – сприяти формуванню комунікативної мовної компетенції (Таблиця 1).

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО			
ТЕОРІЯ МОВИ			
СТРУКТУРА МОВНОЇ СИСТЕМИ			
<p><i>Структура – вертикальний ієрархічний зв'язок між мовними рівнями, за О. Реформатським. Поняття структури мови введено представниками Празької лінгвістичної школи (кінець 20-х рр. XX ст.) – структуралістами, які розуміли мову як знакову систему, подібну до математичної. Теорія спиралась на дослідження І.О. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра. Системний підхід до мови обстоював О.О. Потебня – видатний український мовознавець.</i></p>			
<p>Часткові системи (мовні рівні, або яруси) Система – горизонтальний зв'язок між мовними одиницями одного рівня, за О.О. Реформатським</p>	<p>Синтаксичний мовний рівень (найвищий рівень) Обслуговує комунікативні потреби (вивчає синтаксис – розділ мовознавства) Основна одиниця – речення Текст як системне утворення, мовна одиниця вищого порядку (композиційна, смислова, інтонаційна та граматична цілісність)</p>		
	<p>Фразеологічний проміжний мовний рівень (вивчає фразеологія)</p>		
	<p>Лексико-семантичний мовний рівень (вивчає лексикологія – розділ мовознавства) Мовна одиниця – слово</p>		
	<p>Словотвірний проміжний мовний рівень (вивчає словотвір)</p>		
	<p>Морфологічний мовний рівень (вивчає морфологія – розділ мовознавства) Мовна одиниця – морфема</p>		
	<p>Морфонологічний проміжний мовний рівень (вивчає морфонологія)</p>		
	<p>Фонологічний мовний рівень (нижчий рівень) (вивчає фонетика – розділ мовознавства) Мовна одиниця – фонема</p>		
<p>Кінець XX століття – системно-структурний підхід поступається місцем комунікативно-функціональному – система у зв'язку з людиною</p>			
<i>Когнітивна лінгвістика</i>	<i>Комунікативна лінгвістика</i>	<i>Функціональна лінгвістика</i>	<i>Лінгвістика тексту</i>

Мета статті. Оскільки обмежений обсяг статті не дає змоги зупинитися на кожному з поставлених вище завдань, розповіді про вказані у таблиці сучасні напрями загального мовознавства, звертання до яких видається корисним для формування лінгвістичних знань майбутніх освітян.

У загальному мовознавстві на сучасному етапі виокремлюють такі основні напрями, як комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, функціональна лінгвістика, лінгвістика тексту. Спираючись на лінгвістичні праці, охарактеризуємо найсуттєвіші ознаки кожного з них.

1) *Комунікативна лінгвістика* (основи закладено у працях англійського філософа Дж. Остіна, американського логіка Г. Грайса у другій половині XX ст.) – "галузь мовознавства, спрямована на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови" [3: 234]; "напрямом сучасного мовознавства, який вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як *мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби повідомлення)*" [4: 163]. У процесі комунікації мовні засоби у поєднанні з позамовними чинниками реалізуються як мовний код. Категоріями комунікації (її мовної складової – мовного коду) вважається дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт. Предметом *генології* як розділу комунікативної лінгвістики є жанри мовлення – "типіві способи побудови мовлення в конкретній ситуації, призначені для передавання певного змісту; розгорнута мовленнєва побудова, що складається з певної кількості мовленнєвих актів, у яких комунікативний намір кожного підпорядкований його стратегії і тактиці" [5: 9]. Таким чином, мовнокомунікативна професійна компетенція майбутнього вчителя вимагає від нього сформованості добирати відповідні мовні засоби у різних мовленнєвих жанрах (привітання, співчуття, схвалення, відмови, згоди, переконання, вибачення, заспокоєння та ін.) з метою реалізації у дискурсі своїх комунікативних намірів. Дискурс (текст, занурений у життя) в комунікативній лінгвістиці розглядається як поєднання когнітивних, мовних і позамовних чинників, які формують мовленнєві жанри і мовленнєві акти (мовні висловлення як носій комунікативного смислу, елементарна складова спілкування) [5: 34-35]. На нашу думку, до вже відомих студентам-нефілологам термінів "комунікація", "адресат", "адресант" доцільно додати такі як: "мовний код", "дискурс", "мовленнєвий жанр" і "мовленнєвий акт".

¹ Таблиця побудована з використанням теоретичного матеріалу підручника "Загальне мовознавство" М.П. Кочергана (2006 р.).

2) *Когнітивна лінгвістика* (термін введено у 1975 р. американськими мовознавцями Дж. Лакоффом і Х. Томпсоном, у 1996 р побачив світ короткий словник когнітивних термінів російської дослідниці О. Кубрякової) визначається як частина інтегральної науки когнітології, як напрям лінгвістики, який розглядає мову як засіб отримання і зберігання, обробки, переробки використаних знань (як людиною, так і комп'ютером). Мова є пізнавальним знаряддям кодування і трансформації знань. Основними завданнями когнітивної лінгвістики є аналіз природи мовної компетенції людини, опис організації її внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті, дослідження пізнавальних процесів і ролі мови у їхньому здійсненні. У площині нашого дослідження увагу привертає основне семантичне поняття когнітивної лінгвістики – концепт (уявлення людини про об'єкт дійсності). Усебічне знання мовцем смислу слова (концепт-максимум), його повні знання про реалії, інтелектуальна спроможність до застосування метафори у дискурсі відіграють зокрема важливу роль у формуванні лексичної мовнокомунікативної компетенції майбутнього вчителя.

3) *Функціональна лінгвістика* (об'єднує ряд шкіл і напрямів, які надають перевагу вивченню одиниць багатоярусної мовної структури у площині їх функціонування. Назва датується 1976 р. коли у Франції було створено Міжнародне товариство функціональної лінгвістики, представлене А. Мартіне, М. Мамудяном, Дж. Харві та ін. В Україні прихильники цього напрямку: О.В. Бондарко, А.П. Загнітко, І.Р. Вихованець, Ф.С. Бацевич) зокрема вивчає функції лексичних і граматичних одиниць мови: комунікант відшукує певні мовні засоби, щоб оформити свою думку, але ці ж самі мовні засоби можуть виконувати й інші функції, передавати інший комунікативний зміст. Вважаємо, що студенти-нефілологи відчуватимуть труднощі у сприйманні теорії функціонально-семантичного поля, запропонованої О.В. Бондарком у рамках функціональної лінгвістики, однак можуть бути загалом поінформовані щодо кола питань, окреслених функціональною лінгвістикою.

4) *Лінгвістика тексту* (започаткована в 60-ті роки минулого століття з метою дослідження структури та засобів зв'язності тексту) на сучасному етапі застосовує антропоцентричний підхід, зорієнтований на особистість адресанта і ситуацію спілкування, на гармонізацію творчих можливостей автора і читача. Текст актуалізується у дискурсі, що передбачає не тільки вербальний, але й невербальний вплив на адресата, обидва терміни не є тотожними. Отже, моделюючи фрейми – типові ситуації спілкування (інтерв'ю, репортаж, бесіда з учнем, батьками вихованця тощо) або сценарії проведення заходів, які є типовими у роботі педагога, – ми звертаємося до лінгвістики тексту як наукового підґрунтя.

Чимало молодих мовознавчих дисциплін стоять на межі кількох наук, що взагалі характеризує сучасне інтегроване суспільство. З-поміж них виділимо ті, що торкаються проблематики нашого студіювання.

1) Витлумачуючи термін "*етнолінгвістика*" (у мовознавстві нерідко вживається "лінгвокультурологія"), проф. В. Жайворонко пропонує розглядати останній у двох планах: етнолінгвістика в широкому плані частковою мірою пов'язана з діалектологією, фольклористикою, історією мови. У вузькому плані розуміння – це галузь мовознавства, "що ставить і розв'язує проблеми мови й етносу, мови й культури, мови й народного побуту та менталітету, мови й міфології тощо" [6: 289]. Застосовуючи у своїй термінології термін когнітивної лінгвістики "концепт", лінгвокультурологія досліджує культурно значимі концепти як одиниці ментального рівня, стрижневі елементи мовної картини світу, вибудовані певним етносом [7]. Основні положення етнолінгвістики як галузі мовознавства докладно описано В. Жайворонком [8]. У площині нашого дослідження заслуговують на увагу такі з них: 1. Антропоцентрична основа розуміння мовних явищ є підґрунтям етнолінгвістичних досліджень. 2. Дискурсивне вживання мови підтримує систему етнокультурних цінностей, зв'язок поколінь, живить народну пам'ять, стимулює розвиток національного дискурсу на всіх напрямках його становлення і поступу; зміцнює магічну силу слова (йдеться про лікувальну магію, родинну обрядовість, народне виховання засобами слова, проповідування християнської моралі тощо). Так, сучасні молоді люди, у переважній своїй більшості досі дотримуючись дідівських традицій, докладно пояснюють значення слів: *весілля, сватання, заручини, вінчання; родини, хрестини, проводи; обжинки, коляда тощо*. 3. Мова так чи інакше відбиває менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття (зокрема етнокультурні та народно-психологічні уявлення). Отже, формування мовнокомунікативної компетенції майбутніх педагогів має відбуватися на ґрунті мовних традицій українського етносу.

2) *Теорія міжкультурної комунікації* як порівняно молода галузь сучасного мовознавства (з середини 70-х років ХХ століття у США та інших країнах світу виходять її періодичні видання) має міждисциплінарну природу, власну термінологію, залучаючи до неї ряд термінів і термінологічних виразів інших лінгвістичних наукових напрямів, зокрема комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології соціо- та етнолінгвістики. У 2007 році з'явився перший в Україні словник термінів міжкультурної комунікації Ф.С. Бацевича (Львівський національний університет), з-поміж яких назвемо ті, що безпосередньо стосуються мовнокомунікативної компетенції носіїв: *мова, комунікація, вербальна комунікація, комунікативна компетенція, мовна компетенція, дискурс, білінгвізм, полілінгвізм, напівмовність, взаємовплив мов, виживання мови, володіння мовою, вітальність мови, вірність мові, носій мови, комунікативна особистість, мовна особистість*. Так, комунікативна особистість – "людина, для якої характерна неповторна когнітивна база, знання конкретної ідіоетичної (національної) мови на вербально-семантичному, когнітивному і прагматичному рівнях. Виявляє себе в мовленнєвій діяльності, спілкуванні в сукупності витворюваних дискурсів (текстів), володіє гнучкими позиційними, рольовими і комунікативними стратегіями і тактиками спілкування" [9: 125]; мовна особистість – "особа, яка виявляє себе як така, що добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій" [9: 126]. При цьому *код* розглядається як "система умовних знаків, правил передачі інформації. <...>". У випадках міжособистісного та міжкультурного спілкування кодом виступають засоби

національної мови [9: 76]. Це визначення поняття мовної особистості може бути органічно доповненим лінгводидактами: "особистість, яка успішно реалізувала себе в одній мові і водночас на належному рівні комунікативної культури володіє двома (трьома) мовами; яка знає національну культуру і загальнолюдські цінності; яка має високий рівень міжкультурної компетенції і толерантності" [10: 53, переклад наш]. Зазначимо, що наведені матеріали виявляються корисними у дослідженні явища суржиків у мовленні майбутніх учителів, про що йтиметься далі.

Керуючись дедуктивним способом викладу питання про лінгвістичне підґрунтя навчання української мови студентів нефілологічних спеціальностей університетів: від загальнолінгвістичних засад – до основ, закладених конкретним мовознавством, – ми здійснюємо огляд україністики (це вже є наступним етапом дослідження).

Таким чином, сказане вище є спробою закласти загальнолінгвістичне підґрунтя досліджуваної нами проблеми формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів-нефілологів. Наукові знання студентів про українську мову мають проєктуватися на загальні закони мовного розвитку; за допомогою вивчення мови як функціональної системи у її зв'язках з мисленням і свідомістю в майбутніх педагогів формується наукове мислення, удосконалюються вміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, розглядати мовні явища в контексті змін ноосферного буття. Кризь призму основних мовознавчих положень кожне лінгводидактичне спостереження набуває значущості, а систематизовані ґрунтовні наукові знання майбутніх учителів про мову повинні стати особистісними – дієвими і міцними, спроектованими на професійну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць // Мовознавство. – № 6. – 1999. – С. 32-46.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філолог. Спец. Вищ. навч. закладів. – К.: "АртЕк", 1996. – 224 с.
3. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля. – К., 2006. – 716 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене: – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 464 с. (Альма-матер).
5. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: Навч. посіб. – К.: ВЦ "Академія", 2006. – 246 с. (Альма-матер).
6. Толстой Н.И. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 289-316.
7. Левченко Олена. Лінгвокультурологія та її термінна система // Вісник Нац. ун-ту "Львів.політ.", № 490, 2003. – С. 105-113.
8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – № 5. – 2001. – С. 48-63.
9. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 206 с.
10. Хусаїнов Ш. Личностно ориентированное образование в национальной школе // Педагогіка. – 2007. – № 1. – С. 52-58.

Матеріал надійшов до редакції 02.07.2008 р.

Климова Е.Я. Лингвистические основы обучения украинскому языку студентов нефилологических специальностей университетов.

Сформулировав ряд задач, последовательное решение которых поможет создать надежный филологический фундамент методической системы формирования языковой коммуникативной профессиональной компетенции будущих учителей-нефилологов, автор статьи стремится систематизировать лингвистический материал (на примере таблицы), подвести научную основу дальнейшего изучения будущими учителями современных тенденций развития украинского языка.

Klymova K. Ya. Linguistic Ground for Teaching the Ukrainian Language to Non-Philological Students at Universities.

The article aims to systematize the language material (by the example of tables), to lay the scientific foundation for the further realization of modern tendencies in the Ukrainian language development by the prospective teachers. This can be implemented by formulating a number of tasks, successive solution of which helps create effective linguistic basis for methodical system of forming language, communicative and professional competence of future non-philological students.